

Mateja PETER* in Milan BRGLEZ**

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEK

DINAMIKA RAZVOJA MEDNARODNIH NORM – PREVENTIVNA UPORABA SILE V MEDNARODNIH ODNOSIH PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Povzetek: Benkov sociološki pristop k ontologiji ali obstoju mednarodne skupnosti s predpostavljanim družbene narave mednarodnih akterjev in celotne mednarodne skupnosti omogoča ustrezno razumevanje in obravnavo (mednarodnih) norm. Ker so mednarodne norme konstitutivni element strukture sodobne mednarodne skupnosti, jih kot zgodovinskega in družbenega produkta delovanja držav in drugih subjektov mednarodnih odnosov namreč ni mogoče reducirati na nacionalne interese posameznih držav. Zato prvi del članka predstavi in umesti Benkovo razumevanje norm znotraj širše razprave o razvoju in pomenu mednarodnih norm ter opredeli konceptualni okvir razvoja mednarodnih norm, drugi del pa se osredotoča na razvoj norm preventivne uporabe sile v mednarodnih odnosih po drugi svetovni vojni.

Ključni pojmi: mednarodne norme, mednarodni odnosi, preventivna uporaba sile, sociološki pristopi, Vlado Benko

823

Uvod

Razmišljanja o vlogi mednarodnih norm v delovanju akterjev v mednarodni skupnosti so navzoča skozi vso zgodovino proučevanja mednarodnih odnosov, pojavljala pa so se že pred uveljavitvijo mednarodnih odnosov kot samostojne znanstvene discipline v okviru mednarodnega prava, političnih znanosti in politične filozofije. Pravi razcvet je proučevanje mednarodnih norm doživelo v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja in tematika še dandanes deli akademsko skupnost na več teoretskih pristopov, ki normam pripisujejo različne pomene.

Čeprav norme niso bile nikoli osrednji predmet proučevanja zaslužnega

* Mag. Mateja Peter, asistentka za področje mednarodnih odnosov na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani in doktorska kandidatka na Univerzi v Cambridgeu.

** Dr. Milan Brglez, docent za področje mednarodnih odnosov na Fakulteti za družbene vede, predstojnik Katedre za mednarodne odnose in sourednik *Journal of International Relations and Development*.

profesorja dr. Vladimira Benka, se razpravi o njihovi vlogi v mednarodni skupnosti tudi sam ni mogel popolnoma izogniti. Z obravnavo norm kot enega od nujnih elementov strukture mednarodne skupnosti je namreč zaočkrožil svojo sociologijo mednarodnih odnosov. Gre za takšen pristop k obravnavanju mednarodnih odnosov, ki se danes znotraj znanosti o mednarodnih odnosih vse bolj uveljavlja zaradi svoje interdisciplinarnе odprtosti do spoznanju drugih družbenih ved in relativiziranja osrednje vloge države v mednarodni skupnosti. Obenem je to tudi pristop, ki lahko s predpostavljjanjem družbene narave mednarodnih akterjev in celotne mednarodne skupnosti najceloviteje dojema in obravnava (mednarodne) norme.

Pričujoči prispevek je tako napisan z dvojnim namenom. V prvem delu predstaviva in umestiva Benkovo razumevanje norm znotraj širše razprave o razvoju in pomenu mednarodnih norm ter opredeliva konceptualni okvir razvoja mednarodnih norm, drugi del pa se osredotoča na razvoj norm preventivne uporabe sile v mednarodnih odnosih po drugi svetovni vojni. S študijo te problematike pokaževa glavne značilnosti dinamike razvoja norm v mednarodni skupnosti, opozarjava pa tudi na nekaj posebnosti, ki jih teoretične obravnave mednarodnih norm ne obravnavajo enoznačno ali pa jih zanemarjajo.

Temeljna teza najinega prispevka, ki naj bi ju oba dela podkrepila, je, da so mednarodne norme konstitutivni element strukture mednarodne skupnosti. Kot zgodovinskega in družbenega produkta delovanja držav in drugih subjektov mednarodnih odnosov mednarodnih norm namreč ni mogoče reducirati na nacionalne interese posameznih držav. Tudi najmočnejše med njimi ne morejo povsem nadzirati vsebine in procesa interpretacije (tolmačenja) norm, ko se te pojavijo v mednarodni skupnosti, saj predstavljajo tako strukturno omejitev kot možnost za njihovo delovanja. Zato vsako celovito obravnavanje mednarodnih odnosov zahteva ustrezno razumevanje in upoštevjanje mednarodnih norm. Slovenska znanost o mednarodnih odnosih je tako bila, v kolikor je seveda sledila zgledu profesorja Vlada Benka (1977; 1987; 2000), že zdavnaj na zelo sodobni raziskovalni poti.

Benkovo delo znotraj razprave o mednarodnih normah

Ključno delo, v katerem se Benko sistematično posveča mednarodnim normam, je *Sociologija mednarodnih odnosov* (2000). Norme so po njegovem mnenju – poleg dejavnikov objektivnega značaja, subjektov mednarodne skupnosti ter procesov in odnosov med subjekti – sestavni element strukture mednarodne skupnosti, saj z normami subjekti v mednarodni skupnosti urejajo medsebojne odnose (Benko, 2000: 133–4). Hkrati predstavljajo norme tudi standard obnašanja subjektov. Pomembno za Benkovo razumevanje norm je njegova opredelitev teh kot obstoječih pravil medna-

rodnega prava. Mednarodnega prava po njegovem mnenju ni mogoče ločiti od politike, ker lahko pravo obstaja le v določenem družbenem redu, na katerega v primeru mednarodne skupnosti vpliva neenakomerna porazdelitev politične moči različnih subjektov (*ibid.*: 306). Ta asimetrija zmanjšuje cilje in učinkovitost mednarodnega prava, zato je »/n/ajveč, kar bi mogli v tej zadevi reči, /.../, da imajo norme mednarodnega prava določeno vlogo v oblikovanju zunanje politike držav, da vplivajo na vedenje vlad in da so v dovolj pomembnem obsegu potrebne pri razreševanju mednarodnih konfliktov« (*ibid.*: 307). Kljub temu da normam pripisuje omejen vpliv na obnašanje akterjev v mednarodnih odnosih, Benko (2000: 306) meni, da države priznavajo pravila mednarodnega prava kot obvezujoča, saj si tudi takrat, ko jih kršijo, prizadevajo dokazati, da jih ne, ali pa kršitev razlagajo in opravičujejo z nujnostjo in izjemnimi okoliščinami.

Ker Benko definira kot element strukture mednarodne skupnosti le obstoječe pravne norme, v svojih delih ne podaja širših opredelitev mednarodnih norm kot družbenih norm, in zato tudi ne izpostavlja njihovih splošnejših značilnosti. V tem pogledu bolj subtilne definicije zasledimo predvsem v delih družbenih konstruktivistov, ki poudarjajo večji vpliv norm na delovanje subjektov v mednarodni skupnosti.¹

Definicije mednarodnih norm lahko delimo na opisne (*descriptive*) in predpisujoče (*prescriptive*), pri čemer opisne opredeljujejo običajno, predpisujoče pa pričakovano obnašanje akterjev v določeni situaciji (Gelpi, 1997: 340). Tako kot večina opredelitev mednarodnih norm spada tudi Benkova v drugo skupino, saj avtor norme razume kot standard obnašanja (2000: 134), ki pa ga mednarodni subjekti večkrat zaobidejo (*ibid.*: 306). Norme tako vplivajo na obnašanje akterjev (Finnemore, 1996a: 22), hkrati pa obstajajo tudi, če jih akterji kršijo – govorimo, da imajo protidejstveno veljavnost (*counterfactual validity*) (Kratochwil in Ruggie, 1986: 767–8). Kljub temu da občasno odstopanje akterjev od pričakovanega obnašanja ne izpodbija norm, vztrajno ravnanje akterjev v nasprotju z določeno normo to normo oslabi (Kowert in Legro, 1996: 484). V času nastajanja nove norme lahko normativni trk pripelje do situacije, kjer se nekateri akterji obnašajo v skladu s staro normo, drugi pa sledijo novi. To stanje se lahko razreši z utrditvijo stare norme ali z zamenjavo prvotne norme z novo.

Iz zgoraj navedenega je razvidno, da so norme kolektiven pojav (Finnemore, 1996a: 22). Definirane so kot pravice in obveznosti mednarodnih akterjev (Krasner, 1982: 136; Kratochwil in Ruggie, 1986: 767), nanašati pa se

¹ Obenem je res, da pri tem pogosto pozabijo razložiti specifično pravno naravo mednarodnopravnih norm v primerjavi z bolj splošnimi mednarodnimi družbenimi normami (Reus-Smit, 2004; 2005). A ker izbrana problematika razvoja mednarodnih norm ni takšna, da bi bila odvisna od tega razlikovanja, uporabljava literaturo z novonastajajočega interdisciplinarnega področja politike mednarodnega prava (izhodiščni vpogled je na voljo v Brglez, 2006: 100, opomba 123).

morajo na vrednote, zato so za razliko od konkretnih pravil tudi bolj splošne (Boekle, Rittberger in Wagner, 1999) in abstraktne.

Čeprav se večina avtorjev – tudi Benko (2000) – osredotoča predvsem na utrjene norme, ki se kažejo v mednarodnopravno zavezujočih pravilih, je pojmovanje norm kot dihotomnega pojava, ki ali obstaja ali pa ne, zavajajoče, saj se norme postopoma spreminjajo in pridobivajo na kolektivnosti (Legro, 1997: 32). Raziskovanje dinamike razvoja mednarodnih norm je v znanosti o mednarodnih odnosih relativno nov pojav, saj se pregledne študije na tem področju pričnejo pojavljati šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja.

Model razvoja mednarodnih norm

Model razvoja mednarodnih norm, ki ga bova uporabila pri analizi razvoja norme preventivne uporabe sile v mednarodnih odnosih po drugi svetovni vojni, gradi na pristopih avtorjev, ki evolucijo norm delijo na več stopenj (npr. Kowert in Legro, 1996; Sunstein, 1997; Finnemore in Sikkink, 1998; Degan, 2000; Björkdahl, 2002). Ta metodologija je uporabljena za boljšo pozornost postopnega prehoda od posameznih idej do utrjenih norm.

Norme se razvijajo iz posameznih idej akterjev. V tej fazi bi težko govorili o pravih normah, saj ideje še niso kolektivne. Ker se z razvojem norm v mednarodnih odnosih ukvarjajo predvsem družbeni konstruktivisti, ki menijo, da so norme neodvisna spremenljivka, ki oblikuje interese akterjev (O'Neill, Balsiger in VanDeeveer, 2004: 161), in da je normativna struktura predhodna materialni (Reus-Smit, 1996: 8), se večina avtorjev strinja, da so prvi zagovorniki norm nedržavni akterji. Zagovornike norm (*norm entrepreneurs*) naj bi pri promociji norme vedno vodili altruizem, empatija in zavezanost določeni ideji (Finnemore in Sikkink, 1998: 898). Trditev, da so prvi zagovorniki norme nedržavni, drži, če se raziskave osredotočajo na humanitarne norme, kar je v skladu z glavnim konstruktivističnim predmetom proučevanja, vendar lahko, kakor bo nazorno prikazano na primeru norme preventivne samoobrambe, vlogo zagovornikov norm prevzamejo tudi države. V tem primeru je težko ugotoviti, ali državo, ki promovira neko idejo, vodijo izključno njihni lastni interesi ali želja pa splošnem dobrem.

Ne glede na to, ali so zagovorniki norm državni ali nedržavni akterji, se v svojih prizadevanjih soočajo z nasprotnimi, alternativnimi normami, ki so že uveljavljene v mednarodni skupnosti. Nove norme namreč nikoli ne vstopajo v normativni vakuum, ampak se morajo zmerom kosati z drugimi normami in specifičnimi interesi (Finnemore in Sikkink, 1998: 897). Ostali akterji v mednarodni skupnosti zato poskuse uveljavitve nove norme sodijo kot nelegitimen poskus spreminjanja obstoječih pravil. Zagovornik norme se tako v prvi fazi razvoja mednarodnih norm sooča z ostro kritiko.

Drugo fazo razvoja norme zaznamuje postopen prehod od posameznih

idej do nastajajoče norme. Ključna značilnost te faze je izoblikovanje glavnih karakteristik predlagane norme. Hkrati norma prične pridobivati podporo tudi pri drugih akterjih v mednarodni skupnosti, vendar na tej stopnji še ne moremo govoriti o utrjeni normi, saj nova norma obstaja le kot izziv obstoječim normam. Zavedanje o določeni, obstoječi normi pa je najmočnejše ravno takrat, ko se jo poskuša izpodbijati (Axelrod, 1986: 1096).

Status določene norme se lahko spremeni v presenetljivo kratkem času in katalizator spremembe oziroma t. i. točka preloma (*tipping point*) je lahko tudi en sam dogodek (Axelrod, 1986: 1096; Finnemore in Sikkink, 1998: 897). Ker se večina znanstvenikov ukvarja z normami, ki so postale utrjene, tudi predpostavljajo, da norme po točki preloma pridobijo na zagonskem momentu, nabirajo širšo podporo in s tem nadomestijo staro normo (Schmitz in Sikkink, 2002: 15). Krivulja, ki naj bi ponazarjala življenjski cikel norme, se zato po pričakovanjih vzpenja vedno bolj strmo.

Faza, ki sledi točki preloma in rasti norme, je njeno ponotranjenje skozi proces socializacije. Proces socializacije poteka v več stopnjah, od širjenja zavesti o obstoju mednarodnih norm pa vse do njihovega ponotranjenja (Risse in Sikkink, 1999: 12). V fazi ponotranjenja norme pridobijo status, ko se akterji v mednarodni skupnosti ne sprašujejo več o njihovi pravilnosti in niso več stvar javne razprave; prav tako je ravnanje v skladu z njimi že navada (Finnemore in Sikkink, 1998: 895). V tej fazi lahko opazimo profesionalizacijo zagovarjanja norm in potencialen prenos na mednarodne organizacije (*ibid.*: 904–5). Institucionalizacija norm, torej način, kako norme postanejo ugnezdene v mednarodnih organizacijah in institucijah, je kritična za razvoj norm, saj še okrepi norme (Finnemore, 1996b: 161; O'Neill, Balsiger in VanDeveer, 2004: 162). Utrjene norme je tudi težje spreminjati, saj so prek njihovega povratnega delovanja konstitutivne tudi za identitete akterjev v mednarodni skupnosti (Wendt, 1992: 417; Jepperson, Wendt in Katzenstein, 1996: 52–3).

Po drugi strani pa je lahko izziv nove norme neuspešen in predlagana sprememba ne pridobi podpore drugih akterjev. V tem primeru nova norma ne nadomesti stare in sčasoma izgubi podporo akterjev, krivulja, ki ponazarja njen razvoj, pa po točki preloma zavije navzdol.

Na uspeh prehoda od posameznih idej do kolektivnih norm vpliva več dejavnikov. Čeprav se teoretiki mednarodnih norm presenetljivo malo ukvarjajo s konkretnimi teoretskimi modeli, ki bi pojasnili vplive posameznih faktorjev, je v literaturi vseeno zaslediti precej hipotez o vlogi različnih dejavnikov pri nastajanju norm. Na sistemski ravni lahko razvoj norme pojasnijo štirje sklopi dejavnikov: normativni, spremembe v strukturi mednarodne skupnosti, družbeni odnosi in materialni vplivi.²

² Kowert in Legro (1996) poleg zunanjega okolja akterjev in družbenih odnosov med vire norm štejeta tudi notranje dejavnike, zanemarjata pa vlogo moči v mednarodnih odnosih. Ker se študija najine

Prvi sklop dejavnikov, ki vplivajo na podporo, so normativni dejavniki. Ker mednarodne norme niso »individualne ‘zadeve’, ki lebdiijo atomistično v mednarodnem družbenem prostoru, temveč /.../ del močno razvejanega družbenega konteksta« (Finnemore, 1996b: 161), na posamezno normo vplivajo tako sorodne norme (ki imajo podobno stopnjo veljave) kot splošnejše norme (»metanorme«), ki lahko oblikujejo specifične ali konkretnejše norme na nižji stopnji abstraktnosti (Axelrod, 1986: 1096). Če je neka specifična mednarodna norma uspela uspešno izpodbiti določeno metanormo, je slednja bolj ranljiva za izzive na ostalih področjih. Podobno temu lahko tudi normativna nejasnost (*normative ambiguity*), tj. nekonsistentna uporaba obstoječe norme in pravil povezanih z njo, okrepi pozicijo zagovornikov sprememb, kar lahko sčasoma pripelje do nastanka nove norme. Po drugi strani pa je pričakovati večje nasprotovanje ostalih akterjev, če je obstoječa norma ključna za njihovo identiteto. Normativni dejavniki lahko torej tako zavrejo kot pospešijo nastanek nove norme.

Sistemske dejavniki izvirajo iz interakcij med mednarodnimi akterji in njihovim okoljem. Kowert in Legro (1996: 473) identificirata dva zunanja dejavnika: dramatične šoke in sistemske nedorečenosti. Dramatični šoki v mednarodni skupnosti zmanjšajo zavezanost mednarodnih akterjev obstoječim identitetam in ponudijo zagovornikom sprememb politični kapital – ki pred šokom ne obstaja –, potreben za spremembo (Berger, 1996: 318). Največji metodološki problem pri raziskovanju dramatičnega šoka kot dejavnika, ki vpliva na razvoj norm, je dejstvo, da se lahko veliko dogodkov interpretira kot šok *ex post* in je sam šok zato težko opredeliti objektivno. V ta namen Kowert in Legro (1996: 470) po zgledu psiholoških teorij razvijeta koncept sistemske nedorečenosti (*systemic ambiguity*). Sistemska nedorečenost za razliko od šoka ni objektivna sama po sebi, ampak dobi pomen le, če jo tako razumejo akterji. Posledica takšnega razumevanja je, da lahko sistemsko nedorečenost spremljamo skozi analizo diskurza akterjev in sprememb v njihovem obnašanju.

Družbeni odnosi med akterji so tretji vir norm. Ker se norme širijo s procesom družbene difuzije, zagovornik norm pogosto poskuša graditi kolektivnost z metodo delitve na »Nas« in »Njih« (Kowert in Legro, 1996: 475). Jasna identifikacija »Njih« kot skupine, ki zagovarja vrednote, ki jih sami ne podpiramo, olajša nastanek konsenza med »Nami«. Ta proces je dobro argumentiran v delih političnih antropologov, ki ugotavljajo, da si posamezniki zamiš-

problematike osredotoča na širjenje norme v mednarodni skupnosti in ne na proces socializacije posameznega akterja, analizirava le faktorje, ki pripomorejo ali zavirajo kolektivnost. Najina študija problematike tudi načrtno izpušča notranje dejavnike kot vir norm, saj le-ti ne morejo pojasniti sprememb v podpori na sistemske ravni. To pa nikakor ne pomeni, da notranji viri, npr. skladnost predlaganih norm z domačimi normami in politična struktura države (Cortell in Davies, 1996: 471), ne vplivajo na sprejemanje norm strani posameznega akterja.

ljamo svet v »Mi-Oni« dihotomijah (Neumann, 1999). Zanimivo pri difuziji norm s procesom diferenciacije na »Nas« in »Njih« pa je to, da lahko takšna strategija pomaga k gradnji soglasja znotraj skupine »Naših«, je pa zato otežen prenos te norme na zunanje skupine.

Zadnji sklop dejavnikov, ki vplivajo na razvoj norm, so materialni viri. Axelrod (1986: 1103) pojmuje nadvlado (*dominance*) kot enega ključnih dejavnikov potrebnih za širitev norm. Gilpin (1981: 25–6, 35) poudarja, da so podlaga norm oziroma pravil moč in interesi dominantne države ali skupine držav v mednarodni skupnosti. Nekateri realistični avtorji (npr. Krasner, 1993: 141) gredo še dlje in zagovarjajo, da so norme učinkovite le, če jih podpirajo močne države. Schimmelfennig (2002: 14) tako izpostavlja pomen asimetričnega odnosa med akterjem, ki socializira, in akterjem, na katerega je socializacija usmerjena. Za optimalno mednarodno socializacijo mora biti akter, ki socializira, močnejši od akterja, na katerega je socializacija usmerjena.

Kot bo pokazala študija razvoja norme preventivne samoobrambe po drugi svetovni vojni, vsi štirje viri norm vplivajo na razvoj norm sočasno. Končni rezultat uspeha mednarodne norme je tako odvisen od kombinacije normativnih dejavnikov, sprememb v strukturi mednarodne skupnosti, družbenih odnosov in materialnih vplivov.

Preventivna samoobramba po drugi svetovni vojni

Prepoved unilateralne uporabe sile razen v primeru samoobrambe je ena temeljnih norm mednarodne skupnosti po drugi svetovni vojni in je zapisana tudi v najpomembnejšem povojnem dokumentu – Ustanovni listini Združenih narodov (UL).³ UL prepoveduje uporabo sile v mednarodnih odnosih, a z dvema pomembnima izjemama: prisilno intervencijo, ki jo pooblasti Varnostni svet Organizacije združenih narodov (VS OZN) kot kolektivni odgovor na ogrožanje miru, kršitve miru ali agresivna dejanja po VII. poglavju UL, in individualno ali kolektivno samoobrambo v primeru oboroženega napada (51. člen UL).

Kljub na videz jasnemu jeziku 51. člena je ta člen postal eden izmed bolj kontroverznih določil UL in med mednarodnimi pravniki je zavladal razkol, ali UL še dopušča samoobrambo pred prihodnjimi napadi v skladu z do takrat obstoječim občim mednarodnim običajnim pravom, ki izhaja iz *Caroline Case* kriterijev.⁴ Ta doktrina omejene preventivne samoobrambe, ki jo je

³ Ustanovna listina Združenih narodov (*Charter of The United Nations*) je bila sprejeta 26. junija 1945 in je v veljavi od 24. oktobra 1945.

⁴ Med zagovorniki samoobrambe v skladu s *Caroline Case* kriteriji so bili McDougal in Feliciano (1961) ter Bowett (1985), dobesedno interpretacijo 51. člena UL pa so zagovarjali Brownlie (1963), D'Amato (1987) in Dinstein (1988).

predstavil v 19. stoletju državni sekretar Združenih držav Amerike (ZDA) Webster, državi dovoljuje preventivno samoobrambo, če je grožnja »neposredna, neizogibna ter ne dopušča izbire sredstev in časa za razmislek« (Webster, 1841 v Moore, 1906: 412; Türk, 2007: 515).

V času, ko se mednarodni pravniki še zmerom niso zedinili, ali je preventivna samoobramba ob neposredni nevarnosti v skladu z UL, so se začeli pojavljati predlogi za razširitev koncepta preventivne uporabe sile, saj naj bi bila Websterjeva definicija zastarela in naj ne bi odgovarjala moderni realnosti, kjer orožja za množično uničevanje (OMU) omogočajo hitre in usodne prve napade, ki jih država ne more preprečiti, če čaka, da je grožnja »neposredna, neizogibna ter ne dopušča izbire sredstev in časa za razmislek« (*ibid.*). Kot pokaže analiza v nadaljevanju, so države zato že v osemdesetih letih 20. stoletja začele predlagati opustitev zahteve po neposredni nevarnosti – tema, ki so jo v začetku 21. stoletja ZDA katapultirale visoko na mednarodno agendo z Nacionalno varnostno strategijo 2002 (NVS 2002)⁵ in napadom na Irak leta 2003.

Večina prispevkov s to temo natančno razlikuje med omejenim in širšim konceptom preventivne samoobrambe z namenom, da poudari legalnost samoobrambe v skladu z Websterjevo opredelitvijo in nelegalnost širšega razumevanja preventivne uporabe sile (npr. O'Connell 2002; Falk 2003; Sapiro 2003; Slocombe 2003; Luban 2004). Ti avtorji želijo NVS 2002 in z njo širši koncept preventivne samoobrambe prikazati kot radikalen prelom v razumevanju uporabe sile. Pričujoča analiza nima namena soditi o legalnosti enega ali drugega koncepta, saj je o tem napisano že ogromno, vendar pa evlucijski pristop razvoja norm, ki je teoretično opredeljen zgoraj, ne dopušča interpretacije o radikalnem prelomu. V skladu s pristopom trdimo, da je širši koncept preventivne samoobrambe posledica evolucije norm na področju samoobrambe in akumulacije preteklih uspešnih sprememb v »metanormi« uporabe sile.

Razvoju ideje preventivne uporabe sile v mednarodnih odnosih po drugi svetovni vojni slediva skozi sedem primerov, kjer je zagovornik norm podal preventivno samoobrambo kot opravičilo za svoje dejanje in je VS OZN tudi razpravljal o tej poziciji. Omejitev na primere, o katerih je razpravljal VS OZN, vsaj nekoliko omili problem čustveno nabite politične retorike v obdobju hladne vojne, saj je znano, da so izjave pred tem organom pripravljene vnaprej in predstavljajo uradno pozicijo države. Vsi primeri, ki jih obravnava, so natančno opisani v obstoječi literaturi, zato se v svoji analizi ne bova poglobljala v njihov potek. V obravnavanih primerih so države sicer uporabile različno intenzivnost posegov (pomorske blokade, napadi na osamljene objekte, obsežne vojne), vendar je ključno za razumevanje razvoja norme

⁵ Nacionalna varnostna strategija Združenih držav Amerike 2002 (*The National Security Strategy of the United States of America, 2002*) je bila sprejeta septembra 2002.

dejstvo, da gre v vseh primerih za kršitev striktno interpretacije 51. člena UL OZN in da je bila kršitev tako tudi obravnavana.⁶

Študije primerov

Prvi primer uporabe sile v namen preventivne samoobrambe po drugi svetovni vojni je kubanska kriza 1962, kjer so ZDA, potem ko so dobile informacijo, da Sovjetska zveza (SZ) na Kubi namešča nosilce za izstrelke srednjega dometa, vzpostavile blokado v mednarodnih vodah. Takšna blokada predstavlja kršitev prepovedi uporabe sile zapisane v 2(4). členu UL in bi jo lahko tako ZDA upravičile le s pooblastilom VS OZN ali samoobrambo. Predsednik Kennedy (1962) je v svojih govorih ob razglasitvi blokade poudaril argument uporabe preventivnih sredstev za zaščito ZDA in celotne zahodne poloble pred zunanjim sovražnikom. Z identifikacijo zunanje skupine (Oni) je poskušal vzpostaviti soglasje znotraj lastne skupine (Mi). Kljub temu da je kubanska kriza 1962 pogosto predstavljena kot prvi primer preventive samoobrambe, pa se ZDA pri uradni argumentaciji blokade nikoli niso sklicevale na 51. člen UL, temveč na kasnejšo odobritev akcije v okviru Organizacije ameriških držav (več v Meeker, 1963). Glede na to da je bil argument regionalne avtorizacije pravno gledano šibak, lahko sklepamo, da ZDA v začetku šestdesetih let 20. stoletja niso bile naklonjene širitvi koncepta preventivne samoobrambe.

V skladu z duhom hladne vojne so akcijo podprle zahodnoevropske, latinskoameriške države in nacionalistična Kitajska, a nobena ni omenjala koncepta samoobrambe v skladu z 51. členom UL. »Komunistične«, neuvrščene in arabske države so blokadi nasprotovale, a kljub burnim nastopom nobena izmed nasprotujočih držav ni eksplicitno podvomila v sam koncept preventivne samoobrambe, Kuba in SZ sta celo dokazovali, da so bili nameščeni izstrelki namenjeni obrambi in ne napadu, kar namiguje na njuno prepričanje, da bi bilo lahko posredovanje legalno, če bi bili izstrelki namenjeni napadu. Nekaj držav (najbolj jasno Gana) je podvomilo v blokado, ker grožnja ni bila neposredna in zato posredovanje ni bilo v skladu z Websterjevimi kriteriji. Analiza izjav (Peter, 2006: 33–4) je pokazala, da je v začetku šestdesetih let 20. stoletja obstajal razkol med zagovorniki stroge interpretacije 51. člena UL in zagovorniki Websterjeve formulacije, nobena izmed držav (niti ZDA, ki so se odločile za regionalno avtorizacijo kot uradni argument) pa ni podpirala preventivne samoobrambe širše od Websterjevih pogojev.

Prvi primer po drugi svetovni vojni, kjer je kaka država tudi uradno upo-

⁶ Vprašanje uporabe striktno (ki je lahko bodisi zožujoča bodisi dobesečna) ali razširjene (ekstenzivne) interpretacije ali tolmačenja navedenega določila ni mogoče zvesti niti na tehnično/metodično uprašanje pravoznanstva (Pavnik, 1999: 185–9, 280–7, 337–94) niti na določila 31.–33. člena Dunajske konvencije o pogodbenem pravu, ker ima vedno tudi vrednotno in s tem tudi politično plat.

rabila argument preventivne uporabe sile, je bila bližnjevzhodna vojna 1967. Čeprav proti Izraelu ni bilo sproženega še nobenega napada, je država, potem ko je napadla egiptovske sile, trdila, da je imela neodtujljivo pravico do samoobrambe, saj se je sovražnik premikal proti izraelskim mejam z jasnim namenom, da napade. V podporo je izraelski predstavnik v VS OZN naštel vrsto dokazov, ki so potrjevali neposredno grožnjo. Podpora in nasprotovanje izraelskemu napadu sta se razdelila podobno kot v času kubanske krize. Zanimivo pri debati v VS OZN pa je dejstvo, da nobena izmed držav, ki so podpirale izraelsko posredovanje ni podprla argumenta samoobrambe po 51. členu UL; ZDA, ki so pogoste pojmovane kot prvi zagovornik preventivne samoobrambe zaradi posredovanja 1962, so si celo močno prizadevale ovreči vsako povezavo z izraelskim napadom. Čeprav se je v debati v VS OZN Izrael silno trudil, da bi prikazal nekonsistentnost izjav (normativni vir norm) SZ in arabskih držav, je pri svojem stališču ostal sam, saj je nastajanje konsenza oteževala hladna vojna, kjer države niso hotele podpreti stališč, ki bi se lahko v kratkem obrnila proti njim (strukturni/zunanji vir norm).⁷ Ta faza v procesu razvoja norme omejene preventivne samoobrambe je torej skladna s fazo posameznih idej, saj je zagovornik norm naletel na neodobranje mednarodne skupnosti.

832

Leta 1981 je Izrael napadel in uničil iraški reaktor Osirak, ker je sumil, da bo Irak uporabil raziskovalni reaktor za izdelavo plutonija za atomsko orožje. Izrael je v svoj zagovor razširil argument preventivne samoobrambe s primerov, kjer je grožnja neposredna, na primere, kjer ima sovražna stran sposobnost in namen izvesti napad.⁸ Narava nuklearnega orožja (sistemski vir norm) naj bi namreč zahtevala spremembo zastarelega Websterjevega kriterija neposredne nevarnosti napada. S tem je Izrael tudi poskušal zapreti debato o ožjem konceptu preventivne samoobrambe, saj je namignil, da o tem že obstaja konsenz.

Izraelski napad na Osirak so močno obsodile vse države in VS OZN je v resoluciji 487 (1981) z dne 19. junija 1981 zapisal, da je napad »jasna kršitev Ustanovne listine Združenih narodov in norm mednarodnega obnašanja«. V debati v VS OZN je neposredno sodelovalo skoraj petdeset držav, še desetine pa jih je poslalo uradna pisma VS OZN. Analiza stališč je za razliko od debate 1967 pokazala večjo podporo omejenemu konceptu preventivne samoobrambe, saj je veliko držav Izrael kritiziralo predvsem zaradi nespoštovanja kriterija neposrednosti grožnje, kljub temu pa je še zmerom obstajala velika podpora popolni obsodbi preventivne samoobrambe. Ker je ves svet obsodil izraelski napad, je razpadla tudi enotnost znotraj t. i. vzhodnega

⁷ Za podrobnosti glej Peter (2006: 21–2, 26–7 in 33–5).

⁸ V debati v VS OZN je Izrael sicer uporabil še dodatna argumenta »varnosti celotnega sveta« in dejstvo, da Irak nikoli ni razglasil premirja z Izraelom po vojni 1948, a so tudi izraelski predstavniki ta argumenta hitro opustili in se zanašali predvsem na preventivno samoobrambo (Peter, 2006: 27–8).

bloka glede »manj pomembnega elementa« v debati, tj. koncepta preventivne samoobrambe. Zagovorniki in nasprotniki preventivne samoobrambe tako niso bili več razdeljeni blokovsko, ampak so prihajali iz različnih geografskih in političnih krogov. Webstrovo formulacijo so tako jasno podpirale npr. Velika Britanija, Sierra Leone, Irska, Malezija, Uganda in Niger, ozko razumevanje 51. člena UL pa npr. Sirija, Gvajana, Španija, Jugoslavija in Pakistan (Peter, 2006: 36–8). V času napada na Osirak lahko torej trdimo, da se je koncept omejene preventivne uporabe sile premaknil v drugo fazo razvoja norme, saj je pridobival podporo. K temu je pripomogel predvsem normativni faktor, tj. premik debate na bolj kontroveržno področje. Po drugi strani pa lahko trdimo, da je bil širši koncept preventivne samoobrambe, kjer ima sovražna stran sposobnost in namen izvesti napad, v prvi fazi razvoja (posamezne ideje), saj je bil zagovornik norm osamljen v svojih prizadevanjih.

Naslednji trije primeri (napad na Libijo 1986, napad na Afganistan in Sudan 1998 ter napad na Afganistan 2001) se ponavadi ne obravnavajo kot primeri preventivne samoobrambe, saj se so se v vseh ZDA odzvale na že storjena teroristična dejanja in jih zato večina avtorjev pojmuje kot primere povračilnih ukrepov oziroma v primeru vojne z Afganistanom kot akcijo, ki jo je odobril VS OZN. Natančna analiza argumentacije ZDA in debat, ki so se odvijale v VS OZN, pa pokaže, da je jedro pravnih argumentov predstavljala ravno preventivna samoobramba. Hkrati vsi trije primeri nakazujejo na spremenjen fokus s samoobrambe pred neposrednimi grožnjami na samoobrambo pred bolj oddaljenimi napadi.

Napad ZDA na Libijo 1986 je sledil seriji terorističnih napadov na ameriške vojaške baze in ambasade, sprožil pa ga je bombni napad na diskoteko v Berlinu, v kateri so se zadrževali ameriški marinci. Celoten ameriški napad je trajal manj kot pol ure in je bil skoncentriran na skrbno izbrane vladne in vojaške komplekse. Čeprav je prvi nagovor ameriškega predsednika Reagana (1986) vseboval tako argument preventivne samoobrambe kot tudi povračilnih ukrepov za libijske napade, je ameriški veleposlanik v VS OZN operacijo opravičil le z »neodtujljivo pravico do samoobrambe, ki je priznava 51. člen Ustanovne listine Združenih narodov«. ⁹ Ostale države so ameriške napade ostro obsodile, a iz različnih razlogov. Medtem ko je večina držav zavračala razširjeni koncept preventivne samoobrambe, saj potencialni napadi s strani libijskih teroristov niso bili v teku, je precej držav (med njimi večina zahodnoevropskih) poudarjalo problem neučinkovitosti ameriškega pristopa in pomanjkanja neposrednih dokazov o vpletenosti države Libije in s tem namignilo, da bi bilo zaradi nepredvidljivosti terorizma potrebno vsaj omiliti Websterjeve pogoje (Peter, 2006: 29–30, 38–40).

Napad na Libijo nakazuje na dva trenda v razvoju norme preventivne samoobrambe. Do sredine osemdesetih je odpor držav do preventivne

⁹ UN Doc. S/PV 2674, 15. april 1986.

samoobrambe v skladu z Websterjevimi kriteriji upadel, saj je večina držav, ki so mu še v času napada na Osirak ostro nasprotovale, razpravljala o pomenu dokazov o vpletenosti Libije. Ožji koncept preventivne rabe sile je tako dobival večjo podporo. Hkrati je razprava tudi pokazala, da je bilo – za razliko od debate 1981 – več držav pripravljeno vsaj tolerirati razširitev koncepta preventivne samoobrambe. Glavni razlog za to je bil terorizem, ki ga podpira država (sistemski vir norm).

Po bombnih napadih na ameriški veleposlaništvi v Keniji in Tanzaniji leta 1998 je ameriški predsednik Clinton reagiral podobno kot njegov predhodnik leta 1986; ukazal je napade na »objekte, povezane s teroristi v Afganistanu in Sudanu, zaradi neposredne nevarnosti, ki jo predstavljajo državni varnosti« (Clinton, 1998). Razlika med ameriškima operacijama leta 1986 in 1998 je bila v vpletenosti napadenih držav. Ob napadu na Libijo so ZDA imele neposredne dokaze o podpori te države terorističnim aktivnostim, Afganistan in Sudan pa sta le »gostila« teroristične mreže. Razlikoval se je tudi odgovor mednarodne skupnosti, saj sta edino Libija in Irak obsodila dejanja ZDA (Jehl, 1998). Celo napadeni državi sta se odzvali nevtrarno – Afganistan je obtožil Pakistan, da podpira Al Kajdo na njegovem ozemlju, Sudan pa je protestiral zaradi napada na tovarno, ki so jo ZDA sumile, da proizvaja kemična orožja. Čeprav so napad na to tovarno v Kartumu kritizirale tudi druge države, pa se nobena ni obregnila ob koncept preventivne samoobrambe pred terorističnimi dejanji. Omejeni vojaški napadi na teroristične objekte v državah, ki se ne bojujejo dovolj proti terorističnim mrežam, so do konca 20. stoletja postali sprejemljivi za mednarodno skupnost (Peter, 2006: 30–1, 40–1). Temu konsenzu je nedvomno pripomoglo dejstvo, da so novi oni postale teroristične mreže, locirane zunaj državnega sistema, medtem ko je v hladni vojni delitev na Nas in Njih potekala med državami.

Razvoj dogodkov po 11. septembru 2001, ko so ZDA z zaveznicami napadle Afganistan, kaže na nadaljnje trende v razvoju norme preventivne samoobrambe. Čeprav tudi ta vojna ponavadi ni interpretirana kot preventivna uporaba sile v namen samoobrambe, je zmotno mišljenje, da jo je pooblastil VS OZN (Mégret, 2002; Zevnik, 2006). Resolucija 1373 (2001) z dne 28. septembra 2001 države poziva k ekonomskim in političnim ukrepom v boju proti terorizmu, a ne vsebuje elementov avtoritativnega jezika pooblastil po VII. poglavju UL OZN. Oba glavna akterja v napadu (ZDA in Velika Britanija) sta se v pismih, naslovljenih na VS OZN, ob začetku napadov sklicevala na preventivno samoobrambo (Peter, 2006: 46–7). Vojna v Afganistanu je dobila skoraj univerzalno podporo in države so v debatah v VS OZN poudarjale, da nove razmere terjajo nove definicije samoobrambe (*ibid.*: 49). VS OZN sicer še zmeraj ni priznal legalnosti represalij, je pa v resoluciji 1373 (2001) menil, da so bili napadi 11. septembra 2001 tako obsežni, da so nakazovali na nadaljnje namere napadalcev (Steele, 2002).

Debata glede napada na Afganistan 2001 je pokazala dva premika v razumevanju preventivne samoobrambe. Mednarodna skupnost je bila prvič pripravljena jasno sprejeti širše razumevanje neposredne nevarnosti napada, ki se je oddaljilo od Websterjeve definicije. Argumenti, ki so jih navedle ZDA in Velika Britanija, so se nanašali na jasen namen (resnost napada 11. septembra 2001 in več povezanih napadov) in zmožnosti teroristov, da znova izvedejo napad. Drugi premik je bil v obsegu preventivne akcije. Če so še leta 1998 ZDA doživele plaz kritik glede izbire ciljev, zaveznicam leta 2001 nihče ni močno oporekal niti zrušenja učinkovite vlade (Talibani) (Greenwood, 2002; Peter, 2006: 51–2).

K doseganju tako širokega konsenza so prispevali vsi štirje viri norm – normativni, sistemski, relacijski in materialni. Že konec 21. stoletja so se začeli kazati premiki v razumevanju »metanorme« državne odgovornosti za dejanja nedržavnih akterjev. Debata 1998 je pokazala, da mednarodna skupnost ne tolerira državne podpore terorističnim dejavnostim, interpretacija 11. septembra 2001 kot sistemskega šoka pa je debato dokončno zaprla, saj je VS OZN z resolucijo 1373 (2001) kristaliziral normo, da se 51. člen UL OZN nanaša tudi na nedržavne akterje in države, ki jih »gostijo«. Še enkrat se je pokazala delitev na Mi-Oni, kjer so Oni nedržavni akterji, kar je pomagalo pri graditvi konsenza med državami. Ker so bili napadi 11. septembra 2001 izvršeni proti hegemonu, lahko trdimo tudi, da so k soglasju pripomogli tudi materialni dejavniki.

Že takoj po 11. septembru 2001 so ZDA pričele pripravljati spremenjeno varnostno strategijo, ki bi poleg reaktivne (*reactive*) vključevala tudi proaktivno (*proactive*) komponento; ta bi temeljila na preventivni akciji proti terorističnim skupinam in državam, ki razvijajo OMU. Potem ko so vse poletje 2002 preventivno samoobrambo omenjali v svojih govorih visoki člani Busheve administracije (Peter, 2006: 55–7), je končno obliko doktrine dobila v Nacionalni varnostni strategiji (NVS, 2002). Ta dokument jasno napoveduje, da so ZDA pripravljene delovati unilateralno z vojaško silo proti nastajajočim nevarnostim z namenom, da bi ameriškim sovražnikom preprečile uporabo OMU proti ZDA ali njenim zaveznicam. ZDA so v dokumentu in govorih predstavnikov vlade poudarile naraščajočo povezavo med transnacionalnim terorizmom in širitvijo OMU. S predlogom so ZDA normo preventivne samoobrambe razširile s samoobrambe, kjer obstajajo dokazi o napadih, ki so načrtovani, a še ne v teku (Afganistan 2001 in »vojna proti terorizmu«) na grožnje, ki se lahko potencialno razvijejo. Predlog razširitve norme pa ni podal jasnih kriterijev, ki bi sprožili tako preventivno samoobrambo, in je zato povzročil precejšnjo normativno nejasnost.

Posledica te normativne nejasnosti so bili mešani odgovori mednarodne skupnosti. Več držav (npr. Velika Britanija, Rusija, Japonska, Avstralija in Francija) se je v vladnih dokumentih ali izjavah visokih političnih predstav-

nikov strinjalo s potrebo po preventivnih akcijah v namen samoobrambe (Peter, 2006: 60–2). Skupno njihovim izjavam pa je to, da so bile ali nejasne ali pa usmerjene na točno določeno državo (ruske izjave na Gruzijo in japonske izjave na Severno Korejo). Pravi test stanja norme preventivne samoobrambe je tako pomenila razprava o intervenciji v Iraku 2003.

V debatah v VS OZN po napadu na Irak je sodelovalo skoraj sedemdeset držav.¹⁰ Razširjeni koncept preventivne samoobrambe so soglasno obsodile države, ki niso sodelovale v ameriški »koaliciji voljnih« (*coalition of the willing*). Od vseh delegatov, ki so razpravljali o konceptu preventivne samoobrambe, je le libanonski predstavnik podprl strogo interpretacijo 51. člena UL, kjer bi se argument samoobrambe lahko uporabil le, če je država že napadena. Vsi ostali delegati so menili, da je preventivna samoobramba lahko legalna pod določenimi pogoji (Websterjevi kriteriji). V nasprotju z državami, ki niso sodelovale v koaliciji, so se njene članice popolnoma izognile razpravi o preventivni samoobrambi. Več držav koalicije (Slovaška, Dominikanska republika, Honduras in Angola) se je v govorih osredotočilo le na humanitarne vidike posega; nekaj držav (Koreja, Islandija, Kuvajt, Japonska, Maršalovi otoki in Singapur) ni podalo nobenih pravnih argumentov, razen razlage, da je bil Irak že večkrat posvarjen, da bo odgovarjal za svoja dejanja. Države, ki so predstavile pravno argumentacijo (ZDA, Velika Britanija, Avstralija, Poljska, Španija, Makedonija in Makronezija), pa so trdile, da so jih pretekle resolucije VS OZN pooblašale za napad na Irak (Peter, 2006: 64–5). Čeprav je bil ta argument precej sporen in se večina mednarodnih pravnikov danes strinja, da je tudi pravno šibak, je za razumevanje norme preventivne samoobrambe pomembno, da so se države raje odločile za šibak argument predhodnega pooblastila VS OZN kot za razširjen koncept preventivne samoobrambe. Celotna ZDA, kot zagovornik norme, so opustile normo preventivne uporabe sile v namen samoobrambe.

Sklepi

Razprava o vojni v Iraku 2003 je pomembna tako za razvoj omejenega kot razširjenega koncepta preventivne samoobrambe. Irak 2003 predstavlja dokončno potrditev mednarodne skupnosti, da 51. člen UL zajema tudi preventivno samoobrambo v skladu z Websterjevimi kriteriji. Ozek koncept preventivne samoobrambe je tako sledil razvoju norme, ki je prikazan v prvem, teoretičnem in konceptualnem delu pričujočega članka: od posameznih idej (bližnjevzhodna vojna 1967) prek širitve norme (Osirak, 1981, Libija 1986, Sudan in Afganistan 1998) do sprejetja norme (Afganistan 2001, Irak 2003).

¹⁰ UN Doc. S/PV 4726, 26. marec 2003, in UN Doc. S/PV 4726 (Resumption 1), 27. marec 2003.

Po drugi strani pa je širši koncept preventivne samoobrambe sledil razvoju norme, ko je po točki preloma sčasoma izgubila podporo akterjev v mednarodni skupnosti. Ob prvem predlogu (Osirak 1981) je zagovornik norme naletel na obsojanje mednarodne skupnosti (faza posameznih idej). Trije primeri akcij proti terorizmu (Libija 1986, Sudan in Afganistan 1998 in Afganistan 2001) in debata, ki je sledila objavi ameriške Nacionalne varnostne strategije 2002, nakazujejo na pripravljenost mednarodne skupnosti za sprejetje širšega razumevanja preventivne samoobrambe (faza širitve norme). Razprava o Iraku pa je pokazala, da države niso pripravljene sprejeti širitve preventivne samoobrambe, ki bi bila usmerjena na eno izmed njih (padec krivulje). Ob taki reakciji je tudi zagovornik norme (ZDA) opustil svojo argumentacijo.

Predstavljeni rezultati študija problematike preventivne uporabe sile v mednarodni skupnosti tako kažejo, da so mednarodne norme pomembne. Razvoj mednarodnih norm lahko pomeni tako omejitve kot možnost za delovanje držav znotraj strukture mednarodne skupnosti. Da pa lahko pomen mednarodnih norm ustrezno dojamemo znotraj znanosti o mednarodnih odnosih, potrebujemo družbeno (sociološko) razumevanje mednarodne skupnosti (Benko, 2000: 127).¹¹ A to spoznanje ni pomembno le za znanost (teorijo), temveč tudi za prakso, saj te dinamike razvoja mednarodnih norm ni brez prakse držav, tudi malih in/ali majhnih.

UPORABLJENI VIRI

- Axelrod, Robert (1986): An Evolutionary Approach to Norms. *American Political Science Review* 80, 1095–111.
- Benko, Vlado (1977): *Mednarodni odnosi*. Maribor: Obzorja.
- Benko, Vlado (1987): *Mednarodni odnosi*, 2. revidirana izdaja. Maribor: Obzorja.
- Benko, Vladimir (2000): *Sociologija mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Berger, Thomas U. (1996): Norms, Identity, and National Security in Germany and Japan. V Peter J Katzenstein (ur.) *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, 317–56. New York: Columbia University Press.
- Björkdahl, Annika (2002): *From Idea to Norm: Promoting Conflict Prevention*, doktorska disertacija. Lund: Univerza v Lundu, Oddelek za politologijo.

¹¹ Seveda je njegovo obravnavo mogoče poleg s predstavljenim (neizdiferenciranim) konstruktivističnim pristopom (skladno – to velja poudariti!) dopolniti s poudarjanjem pomena interpretacije mednarodnih norm (v skrajnem primeru je vsaka njihova praktična uporaba že tudi interpretacija – npr. Kratochwil 1989), kar pa nas skorajda logično privede do njihove kritične obravnave in razumevanja (npr. Koskeniemi, 1989; 1990; 2000; Klabbers, 2002). Obenem takšna družbena (sociološka) ontologija ni združljiva z racionalističnim ali ekonomističnim obravnavanjem mednarodnih norm (npr. Goldstein in dr., 2000).

- Boekle, Henning, Volker Rittberger in Wolfgang Wagner (1999): Norms and Foreign Policy: Constructivist Foreign Policy Theory. *Tübinger Arbeitspapiere zur Internationalen Politik und Friedensforschung* 34a, dostopno na <http://www.uni-tuebingen.de/uni/spi/taps/tap34a.htm> (25. junij 2007).
- Bowett, Derek W. (1958): *Self-defence in international law*. Manchester: Manchester University Press.
- Brglez, Milan (2006): *Pomen nepozitivističnih epistemoloških in realističnih ontoloških predpostavk za osmišljanje mednarodnih odnosov in metodologije njihovega proučevanja*, doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, FDV.
- Brownlie, Ian (1963): *Principles of public international law*. Oxford: Oxford University Press.
- Clinton, William J. (1998): Address to the Nation by the President, 20. avgust, video dostopen na <http://partners.nytimes.com/library/world/africa/082198attack-us.9.ram.html> (25. junij 2007).
- Cortell, Andrew P. in James W. Davis (1996): How Do International Institutions Matter? The Domestic Impact of International Rules and Norms. *International Studies Quarterly* 40(4), 451–78.
- D'Amato, Anthony (1987): *International Law: Process and Prospect*. New York: Transnational Publishers.
- Degan, Vladimir Đuro (2000): *Međunarodno pravo*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Dinstein, Yoram (1988): *War, Aggression and Self-Defence*. Cambridge: Grotius.
- Dunajska konvencija o pogodbenem pravu (*Vienna Convention on the Law of Treaties*), podpisana 23. maja 1969, začetek veljave 27. januarja 1980, dostopna na <http://fletcher.tufts.edu/multi/texts/BH538.txt> (15. november 2007).
- Falk, Richard A. (2003): What Future for the UN Charter System of War Prevention. *American Journal of International Law* 97(3), 590–8.
- Finnemore, Martha (1996a): *National Interest in International Society*. Ithaca, NY in London: Cornell University Press.
- Finnemore, Martha (1996b): Constructing Norms of Humanitarian Intervention. V Peter J Katzenstein (ur.) *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, 153–85. New York: Columbia University Press.
- Finnemore, Martha in Kathryn Sikkink (1998): International Norm Dynamics and Political Change. *International Organization* 52(4), 887–917.
- Gelpi, Christopher (1997): Crime and punishment: The role of norms in crisis bargaining. *The American Political Science Review* 91(2), 339–60.
- Gilpin, Robert (1981): *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldstein, Judith, Miles Kahler, Robert O. Keohane in Anne-Marie Slaughter, ur. (2000): *Legalization of World Politics*. Posebna številka *International Organization* 54(3).
- Greenwood, Christopher (2002): International law and the “war against terrorism”. *International Affairs* 78(2), 301–17.
- Jehl, Douglas (1998): Most Mideast Governments Remain Silent About U.S. Attack. *The New York Times* (21. avgust), dostopno na <http://partners.nytimes.com/library/world/africa/082198attack-mideast-react.html> (25. junij 2007).

- Jepperson, Ronald L., Alexander Wendt in Peter J. Katzenstein (1996): Norms, Identity, and Culture in National Security. V Peter J. Katzenstein (ur.) *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, 33–75. New York: Columbia University Press.
- Kennedy, John F. (1962): Radio and Television Report to the American People on the Soviet Arms Buildup in Cuba, 22. oktober, dostopno na <http://www.jfklibrary.org/Historical+Resources/Archives/Reference+Desk/Speeches/JFK/003POF03CubaCrisis10221962.htm> (25. junij 2007).
- Klabbers, Jan (2002): *An Introduction to International Institutional Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koskenniemi, Martti (1989): *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.
- Koskenniemi, Martti (1990): The Politics of International Law. *European Journal of International Law* 1 (1–2), 4–32.
- Koskenniemi, Martti (2000): Carl Schmitt, Hans Morgenthau, and the Image of Law in International Relations. V Michael Byers (ur.) *The Role of Law in International Politics: Essays in International Relations and International Law*, 17–34. Oxford: Oxford University Press.
- Kowert, Paul in Jeffrey Legro (1996): Norms, Identity, and Their Limits: A Theoretical Reprise. V Peter J. Katzenstein (ur.) *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*, 451–79. New York: Columbia University Press.
- Krasner, Stephen D. (1982): Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. *International Organization* 36(2), 185–205.
- Kratochwil, Friedrich (1989): *Rules, Norms, and Decisions: On the conditions of practical and legal reasoning in international relations and domestic affairs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kratochwil, Friedrich in John Gerard Ruggie (1986): International Organization: A State of the Art on the Art of the State. *International Organization* 40(4), 753–75.
- Legro, Jeffrey W. (1997): Which Norms Matter? Revitalising the “Failure” of Internationalism. *International Organization* 51(1), 31–63.
- Luban, David (2004): Preventive War. *Philosophy & Public Affairs* 32(3), 207–48.
- McDougal, Myres S. in Florentino P. Feliciano (1961): *Law and minimum world public order*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Mégret, Frédéric (2002): ‘War’? Legal Semantic and the Move to Violence. *European Journal of International Law* 13(2), 361–400.
- Meeker, Leonard C. (1963): Defensive Quarantine and the Law. *American Journal of International Law* 57(3), 515–24.
- Moore, John Bassett (1906): *A digest of international law*. Washington, DC: U. S. Government official publications.
- Nacionalna varnostna strategija Združenih držav Amerike 2002 (*The National Security Strategy of the United States of America 2002*), dostopna na <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf> (25. junij 2007).
- Neumann, Iver B. (1999): *Uses of the other: ‘The East’ in European identity formation*. Manchester: Manchester University Press.

- O'Connell, Mary Ellen (2002): Pre-emption and Exception, The US Moves Beyond Unilateralism. *Sicherheit & Frieden* 3, 136–41.
- O'Neill, Kate, Jörg Balsiger in Stacy D. VanDeveer (2004): Actors, Norms, and Impact: Recent International Cooperation Theory and the Influence of the Agent – Structure Debate. *Annual Review of Political Science* 7, 149–75.
- Pavčnik, Marijan (1999): *Teorija prava: prispevek k razumevanju prava*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Peter, Mateja (2006): *The challenge of the doctrine of pre-emptive self-defence*, M.Phil. Dissertation. Cambridge: Cambridge University.
- Reagan, Ronald (1986): The President's Address to the Nation, 14. april 1986, dostopno na http://www-tech.mit.edu/archives/VOL_106/TECH_V106_S0307_P013.txt (25. junij 2007).
- Resolucija Varnostnega sveta Organizacije združenih narodov 487 (1981), 19. junij 1981 (UN Doc. S/RES/487).
- Resolucija Varnostnega sveta Organizacije združenih narodov 1373 (2001), 28. september 2001 (UN Doc. S/RES/1373).
- Reus-Smit, Chris (1996): The constructivist turn: critical theory after the Cold War. Australian National University, Department of International Relations, Working Paper No. 1996/4, dostopno na rspas.anu.edu.au/ir/working%20papers/96-4.pdf (25. junij 2007).
- Reus-Smit, Christian, ur. (2004): *The Politics of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reus-Smit, Christian (2005): International Law. V John Baylis in Steve Smith, s pomočjo Patricije Owens (ur.) *Globalization of World Politics: An introduction to international relations*, 3. izdaja, 349–68. Oxford: Oxford University Press.
- Risse, Thomas in Kathryn Sikkink (1999): The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction. V Thomas Risse, Stephen Ropp in Kathryn Sikkink (ur.) *The Power of Human Rights*, 1–38. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sapiro, Miriam (2003): Iraq: The Shifting Sands of Preemptive Self-Defense. *American Journal of International Law* 97(3), 599–607.
- Schimmelfennig, Frank (2002): Introduction: The Impact of International Organizations on the Central and Eastern European States – Conceptual and Theoretical Issues. V Ronald H. Linden (ur.) *Norms and Nannies: The Impact of International Organizations on the Central and East European States*, 1–29. Lanham, CT: Rowman & Littlefield.
- Schmitz, Hans Peter in Kathryn Sikkink (2002): International Relations Theory and Human Rights, dostopno na www.polisci.umn.edu/courses/spring2001/4485/ir2.pdf (25. junij 2007).
- Slocombe, Walter B. (2003): *Preemptive military action and the legitimate use of force: An American Perspective*. Prispevek na konferenci CEPS/IISS European Security Forum, Bruselj, 13. januar, dostopno na <http://www.eusec.org/slocombe.htm> (25. junij 2007).
- Steele, Jonathan (2002): The Bush doctrine makes nonsense of the UN Charter. *The Guardian* (7. junij).

- Sunstein, Cass (1997): *Free Markets and Social Justice*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Türk, Danilo (2007): *Temelji mednarodnega prava*. Ljubljana: GV Založba.
- Ustanovna listina Združenih narodov (*Charter of The United Nations*), dostopna na <http://www.un.org/aboutun/charter> (25. junij 2007).
- Wendt, Alexander (1992): Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization* 46(2), 391–425.
- Zapis 2674. zasedanja Varnostnega sveta Organizacije združenih narodov, 15. aprila 1986 (UN Doc. S/PV 2674).
- Zapis 4726. zasedanja Varnostnega sveta Organizacije združenih narodov, 26. marca 2003 (UN Doc. S/PV 2674).
- Zapis 4726. (Resumption 1) zasedanja Varnostnega sveta Organizacije združenih narodov, 27. marca 2003 (UN Doc. S/PV 2674 (Resumption 1)).
- Zevnik, Andreja (2006): *Poststrukturalistična kritika univerzalizma človekovih pravic in etike subjekta v normativnem razumevanju humanitarne intervencije*, diplomsko delo. Ljubljana: FDV.